

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)

PAMPIRI YA 1 (P1)

PUDUNGWANA 2010

MATSHWAO: 70

NAKO: dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 11.

DITAELO HO MOHLAHLAHOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO tse THARO, e leng:
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Thutapuo le tshebediso ya puo (30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala karolo e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya karolo e nngwe le e nngwe.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo feela ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Ngola ka mongolo o makgethe mme o balehang.
9. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
10. Dipotso tsohle di arajwe ka Sesotho.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse thehilweng tlasa yona.

Bala tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA 1

Kajeno ha se moruti Mohau feela ya hlobaelang. Boteng le yena o a hlobaela. Le yena jwalo ka moruti Mohau Motswahole, o nka mona, o beha mane, a boele a nke mane, a behe mona. O nahana ka thata. Ebe Mmatshaba mohatsae o kae ha e le bosiu tjee? O ne a ile a tswa a re o ile ho mmitsetsa mapolesa. Jwale o kae? Mapolesa ke ana ha a fihle. Jwale ebe ho etsahetse eng ka yena? E se ke yaba o teane le dikebekwa tseleng, mme tsa mo etsa hampe.

Ebe ho ne ho hloka hore ebe o mo otlile? Boteng o a ipotsa. Mosadi eno o mo phepeditse, empa o tshaba le thupa. Hona jwale o mo jabetse feela, empa o tswile mona a bokolla jwalo ka podi e fenethwang. Ebe o ile kae?

Moruti Mohau le yena o ntse a phetoha mealong ya hae jwalo ka Boteng. Kelello ya hae e nyolosa meepa le maralla, e theosa le dikgohlo le matswapo. Ba ne ba phela hamonate le mohatsae. Ba ne ba ratana. Le mosebetsi wa bona o ne o se o tswa tema, mme a se a bile a dumela hore o entse kgetho e ntle ka ho nkela boruti. Empa matsatsing ana ha a sa tseba.

Boteng le yena ka nqena o ntse a ipotsa dipotso. Ebe ke yena feela ya tshwereng tau ka ditlana tjee? Ebe yena o jele eng eo banna ba bang ba sa e jang, kapa ke eng eo banna ba bang ba e jeleng ka toka le ka tshwanelo, eo yena a sa e jang? O tsietswe. Dipotso di ngata ho feta dikarabo. Ebe mosadi elwa o kae? A mpe a tsohe, a ilo mmatla? Ha a mmatla, o tla mmatlela kae? Mmatshaba o na le metswalle e mengata.

"Ebe ke tla tshwarella tshebetsong ena ya lentswe ntle le Mmakgotso?" Moruti o ipotsa a sa tswa ipotsa. Ebe o tla kgona? Hara pherekano ena, ho boele ho hlahe lesedi. Mohau o ntse a fihlelwa ke kgothatso ya ho re o tla fumana matla a ho tswela pele ka tshebetso, leha ho ka ba boima jwang kapa jwang. Dinku di sa le ngata ka ntle ho lesaka, tse lokelwang ke ho tataisetswa monyako wa lesaka la Morena. Di sa le ngata haholo. Lesaka le sa le sekgeqe.

Ebe Mmatshaba o ho bafe hara metswalle ya hae? Masiu a ntse a rwalellana, empa Boteng ha a fumane boroko. Bo mmaleha sa tweba e baleha katse. A ka robala jwang a sa tsebe moo mohatsae a leng teng? Mohlomong o ha Lefulesele.

Mmatshaba o rata Lefulesele hampe. Ebe o mmona eng yena eo? O hlola a mo eleditse ka metswalle ena ya hae. Mmatshaba o bona monna a mo jella mona ka metswalle ya hae e mo ratang, e mo boulellang. Mohlomong o ha Moheanyane. Eo yena ha se leharaswa le tshwanang le Lefulesele tjena. Moheanyane o bile o kena kereke leha kwana hono ho sa bolele letho.

Ba hlobaetse banna ba batho. E mong le e mong o na le mabaka a hae a ho hlobaela. Bobedi bo tshwerwe ke bodutu. E mong o shwetswe ke mosadi. E mong, mosadi o ngadile. Ho hlakile ho bona hore moo mme a leng siyo, bodutu bo teng lelapeng le jwalo. Basadi ke bao ha ba yo. Banna ke bao ba tshwerwe ke bodutu.

"Lerama lena la ka le a tjhwatjhwasela moo semaumau sane se ntjabetse teng. Ako ntshedile hle moratuwa," ho realo Mmatshaba ka lebososelo le leholo a bua le Kotleng. "O hopole hore ke tsamaile dirameng ka baka la hao." Ke enwa o mealong e mesweu sa lehlwa dithabeng hoteleng e nngwe ya motse. O se ke wa bapalla motho.

[E qotsitswe le ho hlophiswa ho tswa bukeng ya *Bophelo ke dihaeya*, KPD Maphalla, 2005: 46 – 47]

- 1.1 Lentswe lena, '*bokolla*' polelong ena, 'Mohatsa Boteng o ne a bokolla jwalo ka podi e fenethwang', le bolela ho re mohatsa Boteng o ne a ...

Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A – D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.

- A kgenne
- B bonya
- C lla habohloko
- D kgobohetswe

(1)

- 1.2 Lentswe lena, '*sekgeqe*' polelong ena, 'Lesaka le sa le sekgeqe', le bolela lesaka le ...

Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A – D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.

- A tletseng
- B sa tlang
- C teteang
- D se nang letho

(1)

- 1.3 Seo mongodi a lehang ho se utullela babadi ba hae ka ditaba tsa tema ena, ho ya ka kutlwisiso ya hao, ke ho bontsha hore ...

Ithuse ka karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A – D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.

- A kereke e sa hloka moruti Mohau
- B ho hlobaela ke ntho e teng lapeng le leng le le leng
- C lefu le hlokisa monna matla ka lapeng
- D lelapa lefe kapa lefe ha le na mofuthu ha mme a le siyo ka hara lona.

(1)

- 1.4 Bolela mabitso a banna ba BABEDI bao ho bolelwang hore ba ne ba hlobaela.

(2)

- 1.5 1.5.1 Ke monna ofe ho banna baa ba babedi ya hlokahalletsweng ke mosadi? (1)
- 1.5.2 Nehelana ka lebaka ho tswa qotsong le tshehetsang karabo ya hao e ho 1.5.1 ka hodimo. (2)
- 1.6 Hlalosa phoso e entsweng ke Boteng ha mohatsae a tla ngala. (2)
- 1.7 Phoso ha e lokiswe ka ho etsa phoso e nngwe. Ketso eo mohatsa Boteng a ileng a e etsa, ya ho ngalla hoteleng monneng e mong, ke ntho e mpe e sa amoheleheng setjhabeng. Hlalosa bobbe ba ketso ena ya mohatsa Boteng. (2)
- 1.8 Se ileng sa sitisa Boteng ho ya batla mohatsae bosiuung boo ke eng? (1)
- 1.9 Ke eng, ho ya ka mongodi, se amang moruti Mohau le Boteng ka ho tshwana? (2)
- 1.10 Bolela lebitso la motswalle wa Mmatshaba eo ho bonahalang Boteng a ne a sa mo ratesise hantle. (1)
- 1.11 Hlalosa seo mongodi a se bolelang ka '*lesaka la Morena*'. (2)
- 1.12 Ebe sepheo sa mongodi ka ho sebedisa kganyetso/kganyetsano e hlahiswang ke mantswe aa, '*tjhwatjhwasele* le *lebososele*' seratswaneng sa ho qetela ke sefe? Hlalosa karabo ya hao. (2)

Boha tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA 2

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa makasineng wa *Bona* wa Motsheanong 2008]

1.13 Bolela lebitso la phatlalatso e bapatswang temeng e ka hodimo. (1)

1.14 Hlalosa tshusumetso e hlahiswang ke tshebediso ya mongolo o moholo ho feta e meng lentsweng lena 'Bona'. (2)

- 1.15 Hara ditaba tse hlahisitsweng temeng ena, ho na le taba e nngwe e sisimosang mmele. E bolele. (1)
- 1.16 Ho ya ka wena, ke molemo ofe oo wena jwalo ka mmadi o ka o unang ha o bala ka maphelo a batho ba bang? (2)
- 1.17 Ngola dintlha tse PEDI feela, hara tse ding tse hlahisitsweng temeng ena, tseo baphatlalatsi ba rerileng ho susumetsa bareki ho ka reka makasine ona ka tsona. (2)
- 1.18 Na o ka re difahleho tsa batho ba babedi baa di ba supa e le batho ba thabileng, mme hobaneng ha o realo? (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, e be o di kgutsufatsa ka mantswa a ka bang 80 ho isa ho a 90. Dintlha e be tse supileng tse fupereng mehopolo ya sehlooho e nyallanang le tema. Bontsha palo ya mantswa ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

Bana ba banyenyane ba dilemong tse dipakeng tsa tse 7 – 14 ba balehela Afrika Borwa. Ba baleha tlala le masupi a dintwa naheng tsa bona. Mathata a bona a eketseha ho tloha tsatsing la pele feela.

Palehong ena ba tlameha ho lefella maeto a bona, ha ba fihla meeding ba tlameha ho lefa balebedi ba meedi tjo-tjo. Ba bang ba banana bana ba qobelleha ho lefella ka mebele ya bona dipalangwang tse ba tsamaisang, ha ba se na tjehelete. Afrika Borwa ho bana bana, ke naha e kollang lebesa le mahe a notshi. Empa Jo nna! ha ba fihla mona ba iphumana tlasa tthekefetso e nngwe hape; ba sebediswa jwalo ka makgoba, mme ba leshwa tjeheletenyana e ka tlase ho R200 ka beke, athe ha e le bana ba banana bona ba thatafallwa le ho feta, ba qetella ba sebedisitswe diketsong tsa thobalano.

Ka nako e nngwe bana bana ba a tshwarwa, mme ba kgutlisetswe dinaheng tsa bona ka tsela e seng molaong. Diperesente tse ka bang 25 di se di ile tsa tshwarwa, mme tsa kwallwa tihankaneng. Kotara ya bona e se e kgutliseditse dinaheng tsa bona. Ke bana ba hlahang dinaheng tse kang DRC, Rwanda le Angola. E mong wa bona, ya bitswang Anna o re o ne a susumeletswe ho balehela Afrika Borwa ke ho nyamela ha batswadi ba hae. A tlameha ho tlohella sekolo, hore a tle a kgone ho hlokomela ngwanabo. O ne a rekisa diaparo le diphahlo tsa ka tlong. Motswalle wa mmae a mo thusa ho balehela Afrika Borwa.

Ho na le molao o sireletsang bana, leha o sa re letho ka tshireletso ya bana ba baphaphathehi. Ha o kgone ho ba tshireletsa. Ba a tshwarwa, ba hlahlelwe ditjhankaneng. Sena ke tlolo ya molao. Basebeletsi ba setjhaba (*Social workers*) ba hana ho ba thusa. Ho thwe ha se Maafrikaborwa. Agnes Muller, motsamaisi wa Lefapha la Thekolohelo o re ke palo e nyane ya basebeletsi ba setjhaba e hanang ho thusa bana bana. O re lefapha le motjheng wa ho rala leano le tlang ho sebediswa ha ho sebetanwa le ditaba tsa bana bana.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa makasineng wa *Bona* wa Senyesemane wa Hlakola 2008: 16 – 18]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3**

Bala tema ena e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

Alfred Phakoe, hoba a fihle le Majoale, a dumedisana le tlhankana ya habo eo a e fumanang mona ka thabo e kgolo; ba botsana dipotso, mme potso ya eba: "Wa ya o ile, mora wa Phakoe! Wa dikella! Ho jwang, ha o eso ka o bona mokgerehlana o ka o kgellang metsi?" Ena ke potso e hlahang hangata, re ka re ka mehla, moo bahlankana ba Basotho ba teanang teng, re bolela haeba e le ba tsebanang. Ke e nngwe ya tse bontshang hore re mofuta o ratang lenyalo haholo; etswe ha se potso ya ba batjha feela, le maqhekwana ha a bua le mohlankana wa lesoha, ke yona potso ya pele, ka ha re le mofuta o ratang ditloholo haholo.

Alfred ha a e araba, a sisinya hlooho. "Ao! mora Phakoe, le hara banana ba Koloni kwa, ha ho eo o kgahlilweng ke yena?" Alfred le ho ena potso a sisinya hlooho. "Na Alfred, o ke o kgahlwe ke bana ba bang? O a ba nyonya kapa o a ba tshaba?" Alfred a kgutsa motsotswana, a nto araba, a re: "Ha ke ba nyonye." A re a sa realo, e mong a mo kena hanong, a re: "Banna! moshanyana wa heso o qetwa ke boi, o tshaba barwetsana. Le a tseba hore ha se barwetsana ba mo hanang, hobane hoja ho jwalo, ho ka be ho se taba; jwale empa e le yena ya tshabang. Morwetsana a ka lebella, a lebella, a ba a tele; a re ka re o a ipontsha hore pitsa e a bela, ke nako ya hore e fahuwe, a be a tele. Ngwana enwa wa batho o bolauwa ke boi, e ka kgona re batleng mokgwa wa ho mmuella barwetsaneng, re tla ba batho ba jwang le ho maqheku ha re iphapanya, re tlohela ngwana e mong tsietsing e kgolo hakaalo? Ho tla thwe re ithata re le bang. Lona le reng, le bona jwang?"

Hoja sebaka sa ho araba sa eba teng, thaka e ne e tla dumela morero ona o motle; empa yare ha ba mo tadima, ba fihlela sefahleho sa hae se hahlile, se le thata, se re: "Lona, ferehang, ke hantle, feela le se ke la rata ho kenya ba bang tabeng tseo ba sa ikutlweng ho kena ho tsona." Yaba ba se ba thola, mme yare Alfred ha a qala ho ahlamisana molomo, a re o a bua, wa horeng a mo kena hanong a re: "O se ke wa re utlwella mora wa Phakoe, ha ho motho ya ka o buellang o sa mo roma."

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *Pitseng*, T Mofolo 1974]

- 3.1 Leetsi lena, '*ithata*' polelong ena '*Ho tla thwe re ithata re le bang*', le sebopehong sa boiketsi. Ngola dipolelo tsena tse latelang hape, empa o fetolele leetsi le ka masakaneng sebopehong sa boiketsi. Sehella leetsi la hao mola.
- 3.1.1 Alfred o ile a (araba) ka pelong ya hae hore ha a rate kgarebe eo. (1)
- 3.1.2 Morwetsana ha a rweswe nkgoo hloohong, o lokela ho (rwea) yona. (1)
- 3.2 Lentswe lena, '*motsotswana*' ke nyenyefatso, mme le supa bonyenyane ba '*motsotso*'. Sebedisa lentswe lena '*banana*' polelong ya hao ho supa nyenyefatso ya nyediso/lenyatso. (2)

- 3.3 Badisisa dipolelo tsena tse latelang ebe o kgetha lehokedi le nepahetseng ho ao o a filweng ka masakaneng. Ngola karabo feela.
- 3.3.1 Bohle ba ile ba dumellana hore mohlankana eo o tshaba dikgarebe, mme ba tlameha ho (mo, o, ba) thusa. (1)
- 3.3.2 Bohle ba ne ba tseba morwetsana eo wa Jozana's Hoek, leha yena a ne a sa (mo, ba, e) tsebe ka mabitso. (1)
- 3.4 Ipopete dipolelo tse pedi tseo ho tsona o totobatsang meelelo e mmedi e fapaneng (sa tshwaneng) ka lentse lena '*kgona*'.
- 3.4.1 *kgona* > (2)
- 3.4.2 *kgona* > (2)
- 3.5 Lentse lena '*qala*' polelong ena 'Alfred a qala a ahlamisana molomo kgetlo la pele' ke leetsi lethusi. Sebedisa lentse lena le latelang e le leetsi lethusi polelong ya hao.
- hla (2)
- 3.6 Sebedisa maelana/sekapolelwana sena polelong eo o ipopelang yona ho totobatsa moelelo wa sona.
- ho ba molomo (2)
- 3.7 Fetolela dipolelo tse latelang sebopehong sa puopehelo:
- "Na Alfred, o ke o kgahlwe ke bana ba bang? E mong wa bahlankana ba habo a botsa. (2)
- 3.8 Polelong ena, '*Potso e hlahang* hangata batjheng e tobile yena' lentse le ntshofaditsweng ke leamanyi. Sebedisa motso ona wa leetsi polelong ya hao e le leamanyi.
- tshaba (2)
- 3.9 Polelong ena: '*Ao! mora Phakoe, le hara banana ba Koloni kwa, ha ho eo o kgahlilweng ke yena*'. Ao! ke lelahlelwa. Sebedisa lelahlelwa le latelang polelong eo o ipopetseng yona 'be!' (2)
- 3.10 Sebedisa lekopanyi lena 'hobane' ho kopanya dipolelo tsena tse latelang ho etsa polelo e le nngwe.
- Ho thwe Alfred ha a na kgarebe.
- Alfred o tshaba banana lebekebeke. (2)

- 3.11 Lentswe 'e *kgolo*', polelong ena, '*Eo a fumana thabo e kgolo*', ke lekgethi. Sebedisa motso o latelang wa lekgethi polelong ya hao eo o ipopelang yona.
-be (2)
- 3.12 Bala dipolelo tse latelang o nto nehelana ka botshehadi ba mantswe a ntshofaditsweng. Ngola karabo feela.
- 3.12.1 **Mohlankana** a ka lebella, a ba a tela. (1)
- 3.12.2 Ditloholo di ratwa haholo ke **maqheku** a Basotho. (1)
- 3.13 Tadima polelo ena, mme e be o e lokisa diphoso ka ho ngola matshwao a puo moo ho lokelang. Sehella mola phoso e nngwe le e nngwe eo o e lokisitseng.
Leha Alfred a ile a araba kapele jwalo dineo ha a ka a utlwisisa karabo ya hae. (2)
- 3.14 Lentswe 'lesoha' le bolela mohlankana ya sa nyalang ka Sesotho. Tlatsa dikgeo tse siilweng dipolelong tsena tse latelang ka ho nehelana ka lentswe le le leng bakeng sa tlhaloso eo o e filweng.
- 3.14.1 Ngwanana ya seng a le dilemong tsa ho ferehwa kapa tsa ho nyalwa ke ... (1)
- 3.14.2 Ngwanana ya seng a fetilwe ke dilemo tsa ho nyalwa yena o bitswa ... (1)
- MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30**
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70